
אז היה הדשא ירוק יותר? הכדורגל טוב יותר?

אמיר בן-פורת

אוניברסיטה בן גוריון בנגב

תקציר

עוד בטרם הסתיימה מלחמת העצמאות בשנת 1948 החל משחק הכדורגל להתחדש. מאז, ולאחר חבלי לידה של התארגנות ומחלוקות פוליטיות, משחקים כדורגל באופן מסודר כבר יותר משבעה עשורים. מדובר במשחקי הליגות השונות, משחקים של מועדונים ישראליים מול מועדונים מחוץ לארץ, ומשחקי הנבחרת הלאומית שהחלו זמן קצר לאחר הקמת המדינה, בעקבות קבלתה של ההתאחדות הישראלית לכדורגל כחברה בפיפ"א. מאמר זה עוסק בשאלה העולה מדי פעם בקרב אוהדי הכדורגל: מתי היה כדורגל טוב יותר? מדובר בהערכה ובשיפוט של השינויים שחלו בהקשר לכדורגל הישראלי, לרבות שינויים בכללי המשחק ובמצבים הסביבתיים בתקופותיו השונות, שהשפיעו על התנהלותו. מאמר זה נסמך על נתונים כמותניים: מספר משחקי הליגה הבכירה מאז 1948-1949 ועד היום, ממוצע השערים בכל עונה, תוצאות של משחקי הקבוצות הישראליות מול קבוצות זרות, והישגיה של נבחרת ישראל מאז ועד היום. אף שאין די בנתונים כמותניים בלבד, ניתן בכל זאת להפיק מהם מידע מושכל ותשובה, מסויגת אומנם, לשאלה מתי היה כאן כדורגל טוב יותר. הממצאים של מחקר זה מלמדים, כי מה שהיה הוא מה שקיים. בכמה היבטים הוא אומנם השתפר, אבל בקצב איטי מדי, עובדה שהותירה אותו במקומו הנמוך ביחס לעצמו וביחס לכדורגל העולמי.

תאריכים: כדורגל, הערכה, שערים, קבוצות, נבחרת.

"למנצח על מות / שחקן כדורגל ותיק / משחק שש בש בערב ימיו / נזכר בימים הטובים שהקיפוהו מעריצים (גם מעריצות כמובן היו)". (אלמוג, 2009, עמ' 109)

שיח התרפקות

במפגשים מצולמים, המוקרנים לציבור, ובשיחות סלון של שחקני עבר, פרשנים ואוהדים מבוגרים שחוו את הכדורגל הישראלי לפני כארבעה-חמישה עשורים ואף יותר, עולה מדי פעם "השאלה המשווה": האם הכדורגל של אז (זמן עבר ביחס לגילו של הדובר) היה טוב יותר מהכדורגל של היום? התשובה הנשכיחה של "אנשי העבר", קרי, הוותיקים, היא פבלובית כמעט: בימים ההם היה כדורגל טוב יותר מהכדורגל בימינו. וכל זה מדוע? כי השחקנים חפצו יותר להבקיע, התאמצו יותר, ולכן הבקיעו יותר. כמו כן – וזהו טיעון חשוב במיוחד – מעמדם היה של

חובבים ועל כן הם שיחקו עבור הסמל. הקהל היה נאמן ללא תנאי למועדון, כי הוא גילם גם את נטייתם הפוליטית. האוהדים והשחקנים ניהלו ביניהם דיאלוג ללא חציצות: הם התערבו אלה באלה בשכונה, במקום העבודה (השחקנים עבדו אז למחייתם¹), באוטובוס העירוני, ואחרי המשחק – ליד חדרי ההלבשה. במשחקי הליגה התמלאו היציעים בקהל שעודד את קבוצתו הן בניצחון הן בכישלון – השחקנים היו "שלו". אומנם המתקנים היו פשוטים מאוד: הדשא התאמץ להיות ירוק (לא בכל מקום היה דשא), היציעים היו עשויים מעץ או מבטון חשוף, ומי שהגיע ראשון תפס מקום טוב יחסית. בין היציעים למגרש חצצה גדר גבוהה שפגמה לעיתים בצפייה במשחק. התור לקופות וזה שבשער הכניסה התארגן ספונטנית בצורת משולש שווה-שוקיים, שבסיסו מקביל לקופה או לשער הכניסה. כל דאלים גבר. האקוסיסטם של ה"אצטדיון" היה אפרורי, בלשון המעטה. פוליטיקה חודרנית התערבה בניהול משחקי הליגה, ובכל זאת האקלים היה אינטימי, חם ומקרב, והכדורגל היה פיזי ולוחמני: הרבה "תקלים", "גליצים", שוערים המתנפלים בעוז רוח על רגלי החלוצים הנמרצים, שלשמש מתלווה היום התואר "אגדי" ובעיקר – היו גולים, הרבה גולים.

בקריאה שנייה, התיאור הזה של הכדורגל בשנות החמישים נשען על פירוש נוסטלגי של המציאות דאז. עניין הנתמך בעדויות חזקות הוא שבשנים ההן היה הכדורגל המשחק הפופולרי ביותר בישראל, דהיינו, הקהל היה רב, בעיקר במשחקי הדרבי ובמפגשים בעלי אופי פוליטי, והיציעים היו מלאים. כאשר שיחקה הנבחרת הלאומית מול נבחרת לאומית זרה במפגש שנערך בישראל, גדש הקהל את היציעים (פורת ולרר, 1998). שמם של מועדוני כדורגל ועלילותיהם המופלאות מוזכרים ברטט: מכבי תל-אביב, הפועל תל-אביב, הפועל פתח תקווה, הכוח, בית"ר תל-אביב – כולן קבוצות מימי היישוב הוותיק. לצידם מוזכרים גם "השמות הגדולים" מן העבר הרחוק: חודורוב, גלזר, סטלמך, פוקס ואחרים, שכבר אינם עימנו, וגם מן העבר הקרוב יחסית: פייגנבוים, מלמיליאן, בן טובים, רוזנטל, אבי כהן, אוחנה, מכנס, שפיגלר, שפיגל ועוד, שרובם עדיין כאן. כאילו נאמר לשחקני ההווה כי הם "עומדים על כתפי ענקים". כאילו פוחת הדור.

האומנם? האם באמת היה פעם כדורגל טוב יותר או ש"הכול דיבורים"? ובעצם, אולי דווקא הכדורגל של הזמן הזה "שווה" יותר מזה של העבר? שחקני כדורגל לשעבר מציגים נרטיב (אמיתי? מדומיין?) כדי להחיות ולשמר את יוקרת הכדורגל של הימים ההם, קרי, את עצמם: להישאר בסדר-היום של הכדורגל, להשמיע ולהישמע, להתרפק: פרשני כדורגל ותיקים, שיתרונם ה"אבסולוטי" הוא הידע מיד ראשונה שהצטבר אצלם במשך השנים, שמי שמחזיק בו יכול לטעון כי יש ביכולתו להשוות בין מה שהיה לבין מה שיש היום, להסיק מסקנה תקפה, המסתמכת על עדות אישית – "הייתי שם", ולכן זהו הפסק הנכון. וימה שהיה אז מאפיל על מה שיש היום", או דווקא להפך: על סמך מה שראינו-חוונו אז, נראה כי הכדורגל

¹ אומנם היו שחקנים שהמועדון שלהם פינק אותם, אך הדיבורים על סיוע כספי לשחקנים היו בחזקת סיפורי בדים: למועדון כדורגל בימים ההם לא היו משאבים כדי לשלם לשחקנים תמורת השתתפותם במשחקים (בן פורת, 2002).

הממוסחר של היום טוב יותר מזה שהורגלנו אליו בעבר. כך או אחרת, האמת היא זו הנתפסת בעין המתבונן.

העדויות של השחקן, הפרשן או האוהד היא האמת שלו. אלא ששני גורמים מערערים על דברי העדים ועל ההשוואה בין אז להיום: ראשית, מדובר בהתרפקות על העבר, וזו כידוע נגזרת מזיכרון מנופה המיטיב עם בעליו (Boym, 2001). המספר שבוי בכמיהה לזמנים הרחוקים ההם, שנות הבראשית של הכדורגל הישראלי, ולמעשה מתגעגע אל עברו. הוא בוחר לעצמו תקופת עיגון כמו שנות השמונים, ומנסה לשכנע את שומעיו כי הייתה זו התקופה הטובה ביותר של הכדורגל הישראלי. נוסטלגיה, כידוע, היא תלוית-ביוגרפיה – גם אנשים צעירים (יחסית) מתרפקים על עברם. שנית, אין בידינו קנה מידה בדוקה, א-היסטורי, שלפיו ניתן לקבוע ולמצער להעריך את רמת הכדורגל בזמנים שונים. החסר הזה בא לידי ביטוי כאשר אוהדי כדורגל מתבקשים לציין "מיהו הגדול ביותר בכל הזמנים של הכדורגל הישראלי". שמות שונים צצים מפה ומשם.² כאשר מדובר בהשוואה בין תקופות אין לאוהדים בזמן הזה הרבה במה להיאחז בו: אולי מספר השערים שנכבשו (יש נתונים), או אולי אזכור שחקני עבר מסוימים בתקשורת של אז, שכללה רק עיתונים, ומאוחר יותר גם טלוויזיה שנטתה לחבב שחקנים כאלה על פני אחרים. אולי על סמך מה ששמעו מן המבוגרים על הימים הנפלאים ההם. בסיכומו של דבר, להשוואה בין הכדורגל העכשווי ובין זה של העבר אין מדד תקף. אוהדי כדורגל מרגישים, חושבים ש... מעריכים ש... וכיוצא באלה, ואין להם נתונים מדידים או בני השוואה להסתמך עליהם. לא היו כלים כאלו בעבר, ומהעדויות שיש היום קשה לסרטט קו רגרסיה אל העבר. נשארנו עם ה"מדד" הסובייקטיבי: מה שאנו חושבים, מרגישים, רוצים להדגיש: "כיצד נשפוט/נמדוד ללא משוא פנים את הביצוע של מועדון כדורגל? [...]" אם המבקש לדעת הוא אוהד מסוים של המועדון, אזי התשובה פשוטה – ההצלחה של המועדון במגרש" (Samuel, 2008, p. 169). לאוהדים יש אבני בוחן משלהם לשפוט את רמת הכדורגל של מועדונם. אלה משמשות גם כתומכות רגש: הן מופעלות בזמנים הטובים של המועדון וגם בזמנים הרעים. פעם אחת כדי להעצים את ההישג ופעם אחרת כדי להתנחם אחרי כישלון. כדורגל הוא משחק של אוהדים, והם כידוע אינם צופים בלבד אלא גם משתתפים. כשהם "שופטים" את מועדונם, הם מתייחסים גם לעצמם.

גם המומחים, כלומר הפרשנים הממלאים את מסך הטלוויזיה לפני המשחקים, במהלכם ואחריהם, אינם נטולי הטיות. גם הם אוהבים יותר או פחות מועדונים מסוימים, משחקים ושחקנים מסוימים. פרשנותם טבועה בהיבטים תרבותיים של זמנם (אוריאלי ואח', 2001). גם הם סובלים מחוסר במדדים השוואתיים בני-תוקף שיתמכו בעמדתם, קל וחומר כאשר מדובר בהשוואה בין זמנים שונים של הכדורגל, ובעצם זמנים שונים של החברה הישראלית. משחק הכדורגל היה והוא עדיין תלוי חברה, תלוי תרבות ותלוי זמן, ולממדים האלה השפעה ישירה או עקיפה על התנהגותו ועל איכותו (בן פורת, 2002).

² ראו למשל, ויס, ש' ויצחק, ת', פרויקט שחקני העשור. <https://sports.walla.co.il/item/3098006>

בעבר חסרו מאוד כלים למדידת רמת הכדורגל. עם זאת, כמה מאמנים ואנשי מדע כוננו כלים למדידת רמתו (איכותו) של שחקן ושל מועדון כדורגל כדי לבצע בעזרתם שיפורים ביכולת האישית ובניהול המשחק (בן פורת, 2016). ספרות רבה יחסית עוסקת כיום במדידת רמתו וערכו של הכדורגל בעשורים האחרונים, במדידת יכולותיו של השחקן הבודד, ניהול המועדון והמשחק והתגובות של קהל האוהדים (Anderson et al., 2008; Anderson & Sally, 2013; Bray, 2006; Kuper & Szymanski, 2009; Morrow, 2003; Sumpter, 2017; Szymanski, 2015; Szymanski & Kuypers, 2000; Wilson, 2008). בדרך כלל, הערכים הנמדדים, המשמשים להשוואה בין התקופות ונחשבים חד-משמעיים, הם ערכים כמותיים: מספר השערים, מספר המסירות הטובות במשחק, הסתברות של הבקעת שער מבעיטת קרן, מצבי הזדמנות לשער וכיוצא באלה.

הערכים הנמדדים הללו, שעדיין יש מקום להרהר באשר לאמינותם, קיבלו משקל עודף בד בבד עם התעצמות ההיבטים כלכליים-מסחריים של הכדורגל בעולם, ובעיקר הכדורגל באירופה שבו מושקע הון עתק שמניעו עלומים בחלקם. למשקיעים יש אינטרס להפיק ממנו את המרב, כולל רווח כלכלי (Robinson & Clegg, 2018), ועל כן מתפתחת ומתרחבת מערכת הערכה ומדידה של היבטים שונים של המשחק הזה כדי לאתר את הגורמים העשויים לסייע ברכישת שחקנים, לשפר את התוצאות על הדשא ובעקבות זאת גם את המצב הכספי של המועדון. בכדורגל הממוסחר בן-ימינו לכל גורם יש "ערך שימוש" ו"ערך חליפין", ומדדי ההערכה נועדו (גם) לייצר תג מחיר הנחוץ לקיומם של שני ערכים אלה.

ככלל, המדידה של פרטי הכדורגל קרובה באופייה לגישת הניהול המדעי של פרדריק טיילור שהייתה למובילת תהליך התיעוש הקפיטליסטי בראשית המאה ה-20 (בן פורת, 2016). ביחס לשחקן הכדורגל, הרזולוציה יורדת עד לפרטי פרטים, מעין "ניתוח עיסוק", כגון מספר המסירות במשך המשחק, שיעור המסירות הטובות, מספר ה"בישולים", ה"תאוצה", ה"תקלים", החזקת הכדור, מרחק שנגמא ועוד. ברמת הקבוצה נערך חשבון מסכם באופן מסודר בכמה מן המדדים שהוזכרו קודם לכן. למשל, סך המסירות הטובות של הקבוצה, סך הקילומטרים שנגמאו במהלך משחק מסוים, שערים, קרנות, מצבים, איומים לשער ועוד. מכל אלה ניתן לייצר מדדי ביצוע בני-השוואה ברמת השחקן וברמת הקבוצה, כך לפחות מניחים העוסקים או המעוניינים בדבר. וישנו כמובן עוד מדד אחד: מספר השערים למשחק. שהרי, מהיום הראשון להולדתו המודרנית ועד כה, המאפיין האולטימטיבי של משחק הכדורגל הוא מספר הפעמים שבהן הכדור פוגש את רשת היריב.

מאמר זה מעריך ומשווה את רמת הכדורגל הישראלי בשלוש תקופות: העשור הראשון למדינה, עשורי הביניים והעשור הראשון של המאה ה-21, באמצעות שלושה מדדים כמותניים: משחקים, שערים וניצחונות, במסגרת המועדונים בליגה הבכירה במשחקים בין-לאומיים, במשחקי הנבחרת הלאומית ומול מועדונים זרים. השוואת מדדים אלה תאפשר לעמוד על רמתו של הכדורגל הישראלי בפני עצמו ועל מעמדו ביחס לכדורגל בעולם שמחוצה לו. ההנחה המובילה את המחקר הזה היא כי מה שקרה לכדורגל בכל תקופה ותקופה התרחש בהקשר נמרץ למה שקרה באותה עת

בכלל החברה הישראלית. כלומר, האפיונים המרכזיים של החברה הישראלית (המערכת הכלכלית, הפוליטית וכו') קובעים בין השאר את "דרגות החופש" של הכדורגל, ועל כן יש להם השפעה ישירה או עקיפה על אופן התנהלותו ועל הישגיו.³

איך קובעים את רמת הכדורגל?

להלכה, אין זו משימה קלה: "כדורגל אינו ספורט בר-מדידה, משום שרמת הביצוע בו תלויה במידה מסוימת בביצוע של היריב" (Borge, 2010, p. 25). אוהדי כדורגל יאמרו כי בשורה התחתונה אין פשוט מזה: ככל שמובקעים יותר שערים, ככל שרבים הניצחונות, כך מוכחת איכותו. אלא שגם הם יודעים היטב, שאיכותו של המשחק אינה מתכנסת בהכרח למספר השערים המובקעים בו. כך למשל, ה"קלאסיקו" בין קבוצות ברצלונה לריאל מדריד עשוי להסתיים ללא שערים, ובכל זאת הוא יכול להירשם כאחד המשחקים ה"גדולים". כמו כן, משחק ליגה בין מועדון הכדורגל ליברפול לבין מנצ'סטר סיטי עשוי להסתיים בתיקו, אבל במשחק כדורגל "גדול". בעבר לא ניתן היה להשוות ממש בין איכויות הכדורגל של הליגות השונות בעולם אלא על-פי השמועה. החל בשנות השלושים של המאה הקודמת נערכו אליפויות העולם בכדורגל (המונדיאל) בכל ארבע שנים, וניתן היה להעריך את יכולתן של הנבחרות הלאומיות רק על סמך הישגיהן במגרש. לאוהדי הכדורגל בעולם לא הייתה אפשרות לעמוד מקרוב על יכולתם של השחקנים. הצופים היו בעיקר בני המקום, לא היו אז שידורי טלוויזיה, והם הסתמכו רק על מה שנכתב בעיתונים ועל קמפוז של תמונות ביומני הקולנוע. מטבע הדברים, כיוון ששם נולד הכדורגל ומשם הוא התפזר בעולם, הכדורגל האנגלי נחשב לטוב ביותר, גם האנגלים חשבו כך.⁴

עד למפגש בין הנבחרת ההונגרית לזו של אנגליה בלונדון בנובמבר 1953. ההונגרים היכו את האנגלים פעמיים: 3:6 בלונדון ו-2:7 במשחק הגומלין. איכותה של הנבחרת ההונגרית הוכחה מעל כל ספק. כינו אותה אז "המדיארים המופלאים".⁵ ברם, שנה מאוחר יותר, במונדיאל שנערך בשווייץ, הכריעה הנבחרת הגרמנית 3:2 את הנבחרת ההונגרית (בנסיבות מסוימות שסייעו לגרמנים) וזכתה בגביע. רבים שמעו על המשחק הזה, מעטים זכו לצפות בו. גם עלילותיה של הנבחרת הברזילאית, ובעיקר של אדסון ארנצ'יס דו נסימנטו, המכונה פלה, נעלמו מעיני אוהדי הכדורגל הרבים בעולם. רק מאוחר יותר, בזכות שידורי הטלוויזיה שהלכו והתפרסו ברחבי העולם, משחק הכדורגל נחשף בפני האוהדים בכל מקום. הם צופים, הם מתרשמים והם מדרגים.

³ מאמר זה מסתמך בחלקו על ספרי "מדוע זה ככה? הכדורגל הישראלי אז והיום", המכללה האקדמית בוינגייט: הוצאת "בתנועה ובדעת", 2016. בספר נסקר הכדורגל בשנות החמישים לעומת הכדורגל בעשור הראשון של המאה ה-21. מאמר זה מרחיב את היריעה לכל התקופה מאז ועד היום, אך מתמקד במדדים כמותניים בלבד.

⁴ ההפסד של נבחרת אנגליה לנבחרת ארצות-הברית במונדיאל שנערך בברזיל בשנת 1950 (1:0) לא עורר כל התרגשות באנגליה - לא בעיתונות ולא בקרב אוהדי הכדורגל. זו הייתה השנה שבה הכדורגל האנגלי לפיפ"א, וראשיו לא התייחסו למונדיאל ברצינות. מבחינתם, הכדורגל האמיתי נמצא בליגה האנגלית.

⁵ בנבחרת ההונגרית היו פושקש, ציבור, קוצ'יש ובוזיק - מגדולי השחקנים בזמן ההוא.

למעשה, החשיפה של הכדורגל העולמי באמצעות שידורי הטלוויזיה אפשרה, הן לאוהדים המושבעים הן להדיוטות, להכיר מקרוב את הכדורגל העולמי ובזמן אמת – נבחרות, מועדונים ושחקנים. כאשר החלו התחרויות בין מועדונים מאותו אזור גאוגרפי שפי"א סימנה, כמו אופ"א (התאחדות הכדורגל האירופית), ניתן היה לעמוד בפירוט על איכותו של הכדורגל במדינה מסוימת.⁶ הדירוגים שפי"א מגדירה וגם אופ"א מספקים לפחות מידע בסיסי, פורמלי ובר-השוואה. התוצאות של התחרויות העונתיות בין המועדונים השייכים לאופ"א (גביע האלופות והליגה האירופית), ובעיקר קריאה היסטורית לאורך זמן, מציגות כמעט בוודאות את המועדונים האיכותיים ביותר, אלה שבכל עונה מגיעים לרבע או לחצי הגמר של התחרויות הללו. האם אלה הם המועדונים המספקים לנו כדורגל איכותי? על-פי המספרים – כנראה שכן. כאמור, בסטטיסטיקה של משחק כדורגל נרשמים ניצחונות, אך האם מדובר באיכות, באסתטיקה של המשחק או בהנאה שהוא גורם לצופים? התשובה אינה חד-משמעית.

איך קובעים אפוא את רמת כדורגל כך שתהיה בת-השוואה? בספרות העוסקת בשאלה זו מוצגים שני מודלים של אופני השוואה:

1. **"מודל ההשקפה האפלטונית"**: מודל זה של משחק הכדורגל מניח כי יש "דרך אידאלית" לשחק כדורגל (Borge, 2010; Kuper & Szymanski, 2009). על-פי המודל, אין כלל צורך במדדים פרטניים כדי לאמוד, להשוות ולדרג. כך למשל, ניתן לסמן מועדון כדורגל כ"מועדון אידאלי" בזמן מסוים (ליברפול? בארסה? מנצ'סטר יונייטד? באיירן מינכן?) ולקבע אותו ככזה שאליו יושוו כל המועדונים האחרים; מועדון שיש לו התכונות – יכולות מסוימות (שחקנים, מאמן, טקטיקה, רוח הקבוצה) המקנות לו את מעמדו הרם ובולטות לעין. כל אחד יכול להבחין בהן, אבל הסך-הכול גדול מסכום חלקיו. תכונתו הבולטת ביותר של "מועדון אידאלי" היא האסתטיקה של משחקיו; משהו שהעין רואה, הרגש מאשר, הלב והמוח מפנימים, אך קשה לאמוד אותו בכלים כמותניים.

2. **"מודל העבודה האקלקטי"**: אוסף של כמה מדדים שיש להם תרומה מוכחת לרמתו (הישגיו) של משחק הכדורגל. כך למשל, איכות השחקנים (נמדדת לרוב בערך החליפין שלהם בשוק השחקנים), איכות המאמן ושיטות המשחק שלו,⁷ המשאבים הכלכליים העומדים לרשות המועדון, יחסיו עם האוהדים ועוד. איכותו של המועדון נאמדת בדרך כלל בכלים כמותניים ואיכותניים. המדד האולטימטיבי הוא כצפי שערין וניצחונות. זה מה שרואים (ורוצים) האוהדים, והוא אינו נתון לשינוי: כדורגל הוא משחק שיש לו סיום מוחלט – ניצחון, הפסד או תיקו. הפרשנות עשויה אולי להרגיע, אך אינה יכולה לשנות את התוצאה.

⁶ כיוון ששחקנים זרים משתתפים בליגות האירופיות, אין מדובר בכדורגל אנגלי, צרפתי או ישראלי אלא במועדונים שמקומם במדינה המסוימת. כך למשל, בשנים האחרונות, כ-70 אחוזים מהשחקנים בליגת-העל באנגליה הם זרים.

⁷ ראו גם "גישת המערכת" של הרברט צ'פמן, מאמנה של ארסנל בשנות השלושים של המאה הקודמת; של ויקטור מסלוב וואסילי לובנובסקי האוקראינים בשנות השישים ושל ריינוס מיכאלס ("טוטאל פוטבול") בשנות השבעים (בן פורת, 2016). ראו גם שיטת המשחק הנהוגה בברצלונה בזמן הזה.

המודל האקלקטי

במחקר המתואר במאמר זה נבחר המודל האקלקטי – מדידה כמותית באמצעות שלושה מדדים: משחקים, שערים וניצחונות במשחקי הכדורגל שנערכו מאז עונת 1948/1949 ועד עונת 2019/2020.⁸

המדידה תיערך בשלוש מסגרות:

1. משחקי הליגה הבכירה החל בליגה א' (שהייתה הליגה הלאומית ולאחר מכן ליגת העל).

2. משחקי הנבחרת הלאומית שהחלו באזור האירופי, הועתקו לאזור האסיאתי, הוזזו לאזור האוקיאני ועכשיו שייכים לאופ"א – האזור האירופי.⁹

3. משחקים של מועדונים ישראליים כנגד מועדונים זרים, שהחלו בעוצמה רבה במסגרת של משחקי ידידות בעשור הראשון למדינה, נעלמו במשך שלושה עשורים וחזרו כאשר מועדונים ישראליים החלו, בראשית שנות התשעים, להשתתף באירועי הכדורגל העונתיים של אופ"א (ליגת האלופות והליגה האירופית).

שלושת המדדים בשלוש המסגרות נבחנו בכל אחת משלוש תקופות (שיפורטו להלן). ניתן אפוא להשוות בין התקופות הללו ולהצביע על השונה או על הדומה ביניהן ביחס ל"פריז" בשערים, ביחס להישגים (ניצחונות) של הנבחרת הלאומית ולהישגים של המועדונים במשחקים בין-לאומיים. בהסתייגות מסוימת ניתן יהיה לענות על השאלה מתי היה – בעבר ובהווה – כדורגל טוב יותר.

ההסתייגות המלווה את ממצאי המחקר המדווח כאן נובעת מכך שאין די במדדים כמותניים כדי לתאר את רמת הכדורגל בזמן מסוים. כדורגל הוא משחק גדול יותר מהתוצאות הנספרות בו. רמתו, כאמור, עשויה להיות – לפחות בעיני המתבונן – גבוהה מאוד גם כאשר מספר השערים הממוצע למשחק נמוך. גם אוסף הניצחונות (נקודות) במשחקי הליגה בעונה מסוימת, או ניצחונות של משחקי הנבחרת הלאומית, עשויים להיות תוצאתם של משחקים "מכוערים" כמו למשל טקטיקה של "בונקר" (בית הלוי, 2010), או של משחק אגרסיבי רווי עבירות. ה"אסתטיקה של הכדורגל" אינה ניתנת לספירה ולכימות, אבל אוהדי המשחק חשים בקיומה. בהערכת רמתו (ומשמעותו) של משחק מסוים כרוכים תנאי המצב שבהם הוא נערך, תנאים המקנים לו את התואר "משחק טוב". כך למשל, ההפסד של נבחרת ישראל לזו של ברית-המועצות בשנת 1956, במשחק שנערך באצטדיון רמת גן (1:2), נחשב אז להישג ולמשחק הטוב ביותר של ישראל, בין השאר גם בגלל סיבות חיצוניות (פוליטיות) לכדורגל עצמו (בן פורת, 2003).

ההנחה המקדימה, המלווה גם את המחקר, בדבר רמתו של הכדורגל הישראלי מאז ועד היום, היא כי מה שקורה לכדורגל תלוי במה שקורה בחברה הישראלית

⁸ חלק ראשון של 2020 בלבד. העונה שהופסקה וחודשה ללא נוכחות קהל לאחר כשלושה חודשים עקב מגפת הקורונה.

⁹ הסיבות למעברים בין האזורים הן פוליטיות. המעבר לאסיה בשנות השישים נעשה בהמלצת משרד החוץ, אלא שמדינות מסוימות ביבשת זו נמנעו מלהיפגש עם הנבחרת הישראלית, ופי"א העבירה את ישראל מהאזור הזה לאזור האוקיאני, ומשם, בשנות התשעים המוקדמות של המאה הקודמת, חזרה לאירופה.

כולה. זו אינה תלות דטרמיניסטית וגם לא בהכרח מלאה; זו תלות הנשענת על עקרון פעולה של "אוטונומיה יחסית" שהמדינה מקנה לכדורגל. וכך, במקום שבו הפוליטיקה דומיננטית ביחס לשאר הערכאות (הכלכלית, התרבותית), האוטונומיה היחסית שיש לכדורגל תלויה רבות, ובמשטרים מסוימים לחלוטין, במדינה: זו מכתובה לכדורגל (פרט לגרעין האימננטי של המשחק – חוקי פיפ"א) את התנהגותו, קרי, אופני ניהולו, בעלותו, יחסיו הבין-לאומיים ועוד. באשר לרמת הכדורגל, המדינה עשויה להקצות משאבים מיוחדים לשם טיפוחו.¹⁰ באותם מקומות שבהם לשוק החופשי יש מעמד בכיר, המדינה תצמצם מאוד את מעורבותה בכדורגל. חלק מסוים של ליגת הכדורגל (הליגות הבכירות) יתמסחר ורמתה, דהיינו, רמת המועדונים, תיקבע במידה רבה מאוד (לעיתים עד כדי כליון) על-ידי המשאבים הכלכליים שהמועדון מסוגל לגייס. משאבים כלכליים משפיעים רבות על רמת הכדורגל של המועדונים השונים, ולעיתים הם קריטיים ממש: ממון מאפשר רכישת שחקנים מן השורה הראשונה, ואלה מייצרים בדרך כלל רמת כדורגל.¹¹ הדבר נכון גם באשר לנבחרת הלאומית, שנשענת בדרך כלל על משאבים שההתאחדות המקומית לכדורגל מספקת לה, אך גם על תרומות של תאגידים פרטיים ועל תמיכה רגשית של הציבור.

כאמור מחקר זה מתמקד בשלוש תקופות של החברה הישראלית בין השנים 1948 ל-2020:

א. התקופה הראשונה: 1948 עד 1969

ב. התקופה השנייה: 1970 עד 1990

ג. התקופה השלישית: 1991 עד 2020.

הסיבות לחלוקה זו נעוצות במה שהתרחש בחברה הישראלית בכל אחת מן התקופות הללו, שהעניק לה ייחוד מסוים,¹² ובמה שהתרחש בכדורגל הישראלי, שהעניק לו אפיון מסוים בתקופה המסוימת. כאמור, קיים מתאם גבוה למדי בין מה שאירע בחברה הישראלית בכלל לבין מה שקרה בכדורגל. עם זאת, יש לציין כי אירועים מסוימים שקרו בכדורגל לא נקבעו על-ידו אלא על-ידי פיפ"א או אופ"א, כמו המעבר לשלוש נקודות זכות עבור ניצחון, שינויים בחוק הנבדל והמגבלות על כלכלת המועדונים (Andersson et al., 2008).

כמה מן השינויים הללו השפיעו גם על רמת הכדורגל הישראלי, ואולי השינוי החשוב ביותר נבע מסיבות פוליטיות וארגוניות – קבלתה של ישראל לאזור האירופי, שהעניק לה את הזכות ליטול חלק במפעלים העונתיים של אופ"א ובמשחקי קדם-האליפות של הכדורגל האירופי. זה קרה רק בראשית שנות התשעים. עד אז (למעט שנות החמישים) נחשף הכדורגל הישראלי לנבחרות הלאומיות בכדורגל העולמי ולמועדונים "בינוניים" ואף למטה מזה.

¹⁰ למשל, הכדורגל האיטלקי בזמן שלטונו של ה"דוצ'ה" מוסוליני; הכדורגל הארגנטינאי בזמן שלטונו של החונטה הצבאית; הכדורגל הסיני בימים אלו.

¹¹ על עוצמת ההשפעה של שחקנים ביחס להישגי המועדון ישנה מחלוקת, אבל החוקרים השונים נוטים להסכים כי היא משמעותית (Szymanski & Kuypers, 2000).

¹² החלוקה לשלוש תקופות נשענת על ספרות המחקר ביחס לחברה הישראלית, אך אין לה תמיכה מחקרית מסודרת ביחס לכדורגל (לצורך העניין ראו למשל: אהרוני, 1991; הורביץ וליסק, 1989).

לפני הצגת הנתונים המיוחסים לכל אחת מן התקופות מוצג תיאור התנאים שעיצבו את החברה הישראלית בתקופה זו, וכנראה גם את הכדורגל הישראלי באותה עת.

התקופה הראשונה: 1948-1969

המצב הכללי:¹³ החברה הישראלית בשני עשוריה הראשונים (בעיקר עד 1967) הייתה מאופיינת בדומיננטיות של הפוליטיקה: הערכאה הפוליטית היא שהכתיבה לערכאות האחרות – הכלכלית והתרבותית – את דרגות החופש שלהן. הדומיננטיות של הפוליטיקה, שבלטה מאוד בעשור הראשון, התרופפה בעשור השני, אך עדיין החזיקה מעמד. כלכלת ישראל מתוארת כ"משק מעורב", דהיינו, המגזר ההסתדרותי, הציבורי והפרטי הונחו על-ידי הפוליטיקה. למעשה, כלכלת ישראל בעשור הראשון הייתה "כלכלת מצוקה": ניכר היה מחסור במשאבים פיננסיים לנוכח הצרכים הכלכליים המיידיים שהלכו ונערמו לצד התגברות גלי העלייה, ובמקביל – ענייני ביטחון שנדרשו משאבים לטיפול בהם. הפוליטיקה, דהיינו המדינה, התערבה כמעט בכל דבר, בעיקר משום שגיוס משאבים כלכליים והקצאתם היו פוליטיים. ממילא ההתערבות של המדינה בספורט, במישרין או בעקיפין, ממש התבקשה.

אלה הם המאפיינים הבולטים והמעצבים של הכדורגל הישראלי בעשורים הראשונים: (1) הוא היה פוליטי ונוהל על-ידי "מרכזים ארציים" בעלי זיקה פוליטית מובהקת: "מרכז הפועל" להסתדרות ולמפלגות הפועלים, "מרכז מכבי" למפלגת הציונים הכלליים ו"מרכז בית"ר" למפלגת חרות. הפוליטיקה פרנסה את הכדורגל: כל מועדוני הכדורגל, למעט שניים, נסמכו על שולחנו של המרכז הארצי שהיה סמוך למפלגה-לארגון הפוליטי המסוים שדאג לספק לו משאבים;¹⁴ (2) הכדורגל הישראלי היה אז במעמד של חובבנות. נאסר על המשתתפים בו, למעט המאמן ועובדי המועדון, לקבל שכר או שווה-כסף. שחקן כדורגל לא נחשב למשלח יד אלא למעין תחביב. שחקני כדורגל, למעט מי שהיו אז במעמד של חיילים, התפרנסו מעבודות שונות. ההתאחדות לכדורגל, בהנחיית כללי החובבנות של הוועד האולימפי, קבעה סנקציות על חריגה מקוד החובבנות; (3) הפוליטיזציה של הכדורגל תרמה משאבים, אך גם פגעה בהתנהלותו: משחקים מסוימים, בעיקר בין שני מועדונים מאותו מרכז, נוהלו לעיתים באופן שבו התוצאה נקבעה מראש (בן פורת, 2002). הפוליטיזציה גרמה לעיתים לאלימות במשחקים: הישגיו של מועדון נחשבו גם להישגים של המרכז המסוים. לכן, עם מניעי האלימות במגרשים נמנתה גם מוטיבציה פוליטית – ניצחון של המועדון נרשם גם לזכותו של הגורם הפוליטי שהיה אז פטרונם של המרכז הארצי המסוים.

¹³ על תנאי המצב בעשור הראשון והשני ראו: אהרונ, 1991; הורוביץ וליסק, 1989; הלוי ומלול, 1968; Gross, 1995.

¹⁴ מועדון בני יהודה תל-אביב ומועדון שמשון תל-אביב היו עצמאיים. גם מועדוני הכדורגל במגזר הערבי, שהיה נתון אז תחת ממשל צבאי שפיקח על התנהלותם, נמנו עם אחד מן המרכזים האלה (מרביתם למרכז הפועל).

מהלך העשור הראשון, הפרופיל הדמוגרפי של שחקני הכדורגל היה פשוט למדי: אשכנזים, ותיקים בארץ, מהמעמד הבינוני הנמוך או ממעמד הפועלים. המחויבות שלהם למשחק (הליגה הראשונה והשנייה) התגלמה בשנים-שלושה אימונים בשבוע ובמשחק ליגה שנערך בשבת בבוקר או אחר-הצהריים. מדיווח של שחקנים ומאמנים מן הזמן ההוא ניתן היה להסיק שהאימונים באמצע השבוע לא היו מאתגרים במיוחד, בלשון המעטה. המאמן הכל-יכול (שהחל את דרכו עוד טרם הקמת המדינה) ביצע את כל התפקידים הנדרשים: פרט לאימון עצמו הוא שימש גם כמאמן כושר, מדריך להתנהגות נכונה של שחקן בחיי היום-יום (דיאטת מזון) וגם "רופא" ו"פסיכולוג" לעת מצוא. מאמנים זרים נשכרו כדי להכין ולנהל את הנבחרת הלאומית, ומאמנים שנשכרו לאמן מועדונים וכמה מאמנים ישראלים שנסעו ללמוד בחו"ל, ייבאו עימם שיטות אימון מתקדמות (בית הלוי, 2010; בן פורת, 2002; פז וגבאי, 1958).

בשנים ההן, תנאי האימונים והכלים שעמדו לרשות שחקן כדורגל ישראלי היו פרימיטיביים: מגרשים עשויים אדמה קשה או חולית, בוץ ושלוליות בחורף, אבק מיתמר בקיץ. נעלי כדורגל גסות, כדור עשוי מעור, שאינו דוחה מים ומתכסה בבוץ במשך המשחק, חדרי הלבשה "נזיריים" ועוד. המשחקים התקיימו כאמור בשבתות, בדרך כלל בשעות הצהריים בחורף ואחר-הצהריים בקיץ, כיוון שלא הייתה אז תאורה במגרשים. בעשור השני חל שיפור מסוים בתנאי האימונים, ושחקנים החלו לקבל תמורה מסוימת מהמועדון (פיצוי כספי על אובדן שעות עבודה). אבל השינויים בתנאים שניתן לייחס להם תרומה לרמת המשחק לא היו משמעותיים. המשאבים שעמדו לרשות המועדונים היו מצומצמים. קהל האוהדים נאלץ להתרגל לתנאי המצב באצטדיונים שלא החמיאו לו בלשון המעטה. עם זאת, הקהל שהיה ער לעליבות האקוסיסטם, בא ברצון מדי שבת לצפות (ולהשתתף) במשחק של מועדונו. כאמור, תרומה בעלת משמעות לרמת הכדורגל בשנים אלה הייתה המאמנים הזרים שגויסו לאמן את הנבחרת הישראלית ומועדונים ישראלים. גיולה מנדי (נבחרת ישראל), מנסל (נבחרת ישראל), צ'ייקובסקי (מכבי חיפה), טסלר (מכבי תל אביב) ויובנוביץ (הפועל פ"ת). אלה (במיוחד מנדי) הביאו עימם שיטות אימון מודרניות, ובין השאר הדריכו את המאמנים המקומיים. בעקבות מפגשים עם קבוצות ועם נבחרות לאומיות זרות נחשף הכדורגל הישראלי ל"עולם הכדורגל", והשחקנים והקהל יכלו להעריך במידה מסוימת את טיבו של הכדורגל שלהם. מועדון כדורגל ישראלי, ללא הבדל של ממש באשר לשייכות למרכז ארצי מסוים, נוהל על-ידי עסקנים מקומיים שנבחרו על-ידי חברי המועדון בהשראתם של גורמים פוליטיים מקומיים. מבחינת המשאבים, המועדון היה צנוע מאוד. האנשים שניהלו אותו בהתנדבות רצו להיטיב עם הכדורגל, אלא שלמרביתם היה חסר הידע הנדרש לניהול מועדון כדורגל. זיקתם הפוליטית הייתה מדי פעם לרועץ: הם התערבו בניהול המשחק (לפניו או אחריו) וחיבלו בעיקרון המקודש לכאורה של המשחק הזה – שתוצאות המשחק נקבעות במגרש המלבני בלבד.

לא היו אז "גופי תמיכה" כמו מאמן כושר, מעסה, דיאטן או פסיכולוג. לא היה אז סוכן שחקנים. השחקן היה "נכס" של המועדון, ולא היה מחיר – מדד לערכו של

שחקן – כזה הנקבע היום ב"שוק השחקנים". "מחירו" נקבע באופן סמלי על-ידי אוהדי המועדון. הם ידעו (מראייה או משמיעה) מי הם השחקנים הנחשבים של מועדונם ושל הכדורגל הישראלי בכלל. בשורה התחתונה, ההערכה לשחקן כדורגל (למעשה, לרמתו) התבססה על יוקרה, שנבעה בחלקה מיכולתו במגרש ומכיוון שהוא "שלנו" (מהפועל, למשל). בדרך כלל שחקני כדורגל של מועדון השייך למרכז מסוים לא עברו לשחק במועדון השייך למרכז אחר. מעבר כזה נתפס כ"בגידה".

גם לא היו אז ציונים. רק בשלהי שנות החמישים החלה התקשורת הכתובה להתייחס להישגיו של שחקן במשחק באמצעות מתן ציונים שנחשבו כמדדי הערכה. אומנם את הציונים העניק כתב הספורט שצפה במשחק, אבל כיוון שלא היה מערך הערכה מסודר ומאוזן יותר, התרגלו האוהדים לציונים האלה כמדד המעיד על תפוקת השחקנים באותו משחק.¹⁵

לקהל האוהדים של אותן שנים הייתה כבר אז השפעה מסוימת על רמת משחק הכדורגל. היה זה קהל קרנני. למעט מי שזכו בעבר לצפות בכדורגל בארצות מוצאם, כל מה שידע האוהד על כדורגל נרכש בבית – בצפייה במשחקים של המועדון "שלו". אוהדים שגרו בערים הגדולות זכו לצפות במשחקים בין-לאומיים כמו משחקי נבחרת ישראל ובאלה של מועדונם מול קבוצה זרה וללמוד לפחות משהו על רמת הכדורגל. מידע על הנעשה בכדורגל הישראלי בכלל ומעט על הנעשה בעולם ניתן היה לדלות ממדורי הספורט (הצנועים) בעיתונות היומית, מעיתונות ספורט ייעודית שיצאה לאור בחסות המרכזים ומ"חדשות הספורט", עיתון בלתי תלוי שהחל לצאת לאור בשנת 1954. מעט מאוד מאמרים העוסקים ברמת הכדורגל ובדרכים לשפר את המשחק הופיעו בעיתונות, ואלו פנו בעיקר ליודעי דבר. האוהדים הסתפקו בתוצאות. רובם לא הכירו כדורגל אחר, וכאמור, אלה שגרו אז במרכז נחשפו לכדורגל העולמי כאשר הגיעו לישראל מועדונים זרים. מבחינתו של האוהד – כדורגל טוב נמדד על-פי ההצלחה של מועדונו במגרש.¹⁶

כמעט מיד לאחר שהסתיימו הקרבות החל הכדורגל להתאושש. מוסדותיו, שהוקמו עוד לפני מאי 1948, החלו בשגרת פעולה. הכדורגל בעשור הראשון והשני היה עשיר באירועים וכלל משחקי ליגה (שלוש רמות של ליגות), משחקים בהשתתפות מועדונים זרים (כמה מהם היו מהטובים ביותר בזמן ההוא), שהגיעו כדי לשחק נגד מועדונים ישראלים, ומשחקי הנבחרת הלאומית שאפשרו לקהל המקומי לצפות (או להאזין לשידורים) בכמה מנבחרות הכדורגל הטובות בעולם. בלוח 1 מוצגים נתונים של סך השערים, הקבוצות, מספר המשחקים וממוצע השערים בכל עונה בתקופה הראשונה – 1949-1969.

¹⁵ "חדשות הספורט", שנוסד בשנת 1954, החל בשלהי שנות החמישים לתת ציונים לשחקנים בתיאור משחקי השבת.

¹⁶ אין בידינו חומר אותנטי על מה שחשב קהל אוהדי הכדורגל בימים ההם. משהו ניתן ללמוד מספרו של ברעם, 2004.

לוח 1: שערים, קבוצות, משחקים וממוצע שערים בתקופה הראשונה

שנים 1948-1969¹⁷

עונה	מס' שערים	מס' קבוצות	מס' משחקים	ממוצע שערים
50/49/1948	683	13	156	4.4
52/51	484	12	132	3.7
53/52 (*)	--	--	--	--
54/53	405	12	132	3.0
55/54	677	14	182	3.7
57/56	293	10	90	3.3
58/57	380	12	132	2.8
59/58	371	12	132	2.8
60/59	416	12	132	3.1
61/60	357	12	132	2.7
62/61	362	12	132	2.7
63/62	330	12	132	2.5
64/63	589	15	220	2.7
65/64	656	16	240	2.7
66/65	546	16	240	2.7
68/67/66 (**)	1040	16	480	2.1
69/68	568	16	240	2.4

(*) בגלל סכסוך בין מרכז הפועל למרכז מכבי הושבתה ליגת הכדורגל.

(**) עונה דו-שנתית בגלל מלחמת ששת הימים.

כשהחלה הליגה הישראלית לפעול לאחר מלחמת 1948 נמנו עימה רק מועדונים מהיישוב הוותיק. על פניו נראה כי הפערים בין המועדונים היו גבוהים מאוד. כך למשל, קבוצת מכבי תל-אביב שזכתה באלופות המדינה בעונת 1950/1949, צברה 103 שערי זכות, בעוד מכבי ראשון לציון (במקום הלפני אחרון בטבלה) צברה רק 21 שערים לזכותה מול 111 לחובתה. משחקים מסוימים הסתיימו בתוצאות "אסטרנומיות": 13: 0, 10: 1, 10: 2. עונה אחת מאוחר יותר, מכבי תל-אביב זכתה באלופות שנייה, ולזכותה 89 שערים. מכבי ראשון לציון צברה לחובתה 100 שערים (בין שתי העונות הללו ירדה נס ציונה לליגה השנייה).

במהלך העשור ואילך התמונה הולכת ומתאזנת: הפועל פתח תקווה זוכה באלופות המדינה לשנת 1955/1954 ושוב בשנת 1957/1956. מכבי יפו, מועדון שנוסד כמה שנים קודם לכן על-ידי הקהילה הבולגרית ביפו, מצטרף לליגה הלאומית. בעונת 1955/1954 הפרופיל של שחקן הכדורגל משתנה – עוד ועוד שחקנים צעירים ממוצא מזרחי ממלאים את הסגלים במועדונים השונים.

¹⁷ פורת ולרר, 1998; שוחט, 2006.

עם זאת, במהלך שנות החמישים והשישים נשמר המונופול של מועדונים מן המרכז בליגה הלאומית. בעונת 1962/1961 מצטרפת לליגה הזו הפועל טבריה, בעונת 1964/1963 מצטרפת הפועל לוד (החזיקה מעמד רק שנה אחת וירדה לליגה א'), ובעונת 1966/1965 מצטרפת הפועל באר שבע. מועדוני הכדורגל בפריפריה שנמנו עם הליגות הנמוכות פולגו בתחילת שנות החמישים לליגות "אזוריות": "מיוחדת שומרון", "מיוחדת שרון", "מיוחדת תל-אביב", "מיוחדת ירושלים והדרום". בשנת 1951 פוצלה ליגה ב' לשניים: ליגה ב' – מחוז דרום ומחוז צפון. בעונת 1956/1955 אורגנה הליגה הישראלית מחדש, כאשר בראשה הליגה הלאומית, ליגה א' ובהמשך ליגות ב' ו-ג'. לאוהדי כדורגל מן הפריפריה לא היו הזדמנויות רבות לצפות במשחקים של הקבוצות הבכירות בישראל (וגם לא במשחקי הנבחרת הלאומית), למעט משחקי הגביע של ההתאחדות לכדורגל, שייבאו מדי פעם קבוצה מהליגה הבכירה לשחק כנגד קבוצה בפריפריה.

שערים: למעט עונת המשחקים 1950/1949, ממוצע השערים לעונה בליגה העליונה לא השתנה בהרבה עד לסיום העשור השני. עונת 1968/1967/1966 הייתה ריקה משערים בגלל המלחמה שהקפיאה את ליגת הכדורגל. טווח ממוצעי השערים נע בין 4.4 ל-2.1. ממוצע השערים של התקופה (17 עונות) עמד על 3.1 שערים למשחק. האם היה זה הרבה או מעט? התשובה אפשרית רק כאשר משווים בין תקופות, כדלהלן.¹⁸

מועדונים, משחקים בין-לאומיים: אחת התופעות הבולטות בכדורגל הישראלי בשנות החמישים ועד למחצית שנות השישים היא קיומם של משחקים "בין-לאומיים" ברמת המועדונים. עשרות קבוצות זרות, כמה מהן מן הטובות בארצן, ביקרו בישראל וקיימו משחקים מול מועדונים מקומיים מהליגה הבכירה (ליגה א' שהפכה ל"לאומית"). מועדונים ישראלים נסעו לשחק בחו"ל מול קבוצות מקומיות; מסע משחקים שנמשך לעיתים כמה שבועות. ההתאחדות לכדורגל התנגדה לחלק מהם, אבל המועדונים, בתמיכת המרכז "שלהם", לא שעו לה (פורת ולרר, 1998). בין השנים 1948 ל-1969 התקיימו 176 משחקים "בין-לאומיים" בהשתתפות מועדונים ישראלים. ב-55 מהם ניצחו הישראלים (31%).

אין בידינו מדד מסודר, מסכם, באשר לרמת המשחקים הללו. מן העיתונות של התקופה ניתן ללמוד כי ההערכות נוטות לכאן ולכאן, אך בעיקר נסמכות על מראה עינו (ותחושת ליבו) של הכותב. למשל, ביחס למשחקים שנערכו בין קבוצת הכדורגל הברזילאית "אתלטיקו" לבין מכבי תל-אביב והפועל תל-אביב (1954) נכתב כך:

היה מה ללמוד ממשחקם של האורחים – זאת הרגישו לא רק הצופים שחזו במשחקים מעל קרשי הטריבונות אלא גם שחקני הקבוצות היריבות שאורחיהם כמעט שלא השאירו להם מה לעשות על המגרש. אחר שני המשחקים נוכח קהל חובבי הכדורגל באיזה ירידה נמצא ענף הכדורגל. (מרכז התיעוד, ההתאחדות לכדורגל, 2002, עמ' 23)

¹⁸ בספרות יש ממצאים המלמדים כי במשך הזמן יורד מספר השערים המובקעים במשחקים (Anderson & Sally, 2013, p. 7). מדובר בליגה האנגלית החל משלהי המאה ה-19.

נבחרת ישראל בכדורגל: בין השנים 1948 ל-1969 שיחקה נבחרת ישראל 104

משחקים רשמיים ומשחקי ידידות וניצחה רק ב-38 מהם (37%). במסגרת המשחקים המוקדמים למשחקים האולימפיים ולגביע העולם (המונדיאל) נפגשה נבחרתה הלאומית של ישראל עם כמה מהנבחרות שנמנו עם הטובות בעולם כמו יוגוסלביה (1949) וברית-המועצות (1956). הנבחרת הישראלית פגשה גם נבחרות חלשות כמו דרום-קוריאה, ניו-זילנד ואוסטרליה. עד סוף שנות השישים לא עלה בידי הנבחרת לטפס לשלב הגמר של המשחקים האולימפיים ולא המונדיאל. בשנת 1970 הצליחה הנבחרת להגיע למשחקי המונדיאל שנערכו במכסיקו. הישגיה הטובים יחסית לא הסתכמו אומנם לכדי המשך הדרך, אבל מבחינת הכדורגל הישראלי (תוך התעלמות מהסיבות הפוליטיות שסייעו לנבחרת הישראלית להגיע למונדיאל),¹⁹ הייתה זו נקודת ציון, פסגה שאלה היא לא שבה מאז ועד היום.

יחסם של מנהלי הנבחרת הלאומית של ישראל, של מאמנה ובעיקר של אוהדי הכדורגל - לקבוצה וממילא לרמתה, לא נבע רק ממה שהיא הפגינה על הדשא אלא גם ממניעים פטריסטיים: בשנים ההן ייצגה נבחרת ישראל את המדינה, ובניצחון או בכישלון – "העם (היהודי) עמד מאחוריה". לעם השוכן בציון לא הפריעה תבוסה; הוא אהב כדורגל ואהב את הנבחרת. כך למשל, בערב פסח, אחרי הניצחון על נבחרתה של יוגוסלביה, קיבלו את פני הנבחרת חמשת אלפים איש בשדה התעופה (מרכז התיעוד, ההתאחדות לכדורגל, 2002). אבל גם לאהדה הבלתי תלויה בדבר היה קו אדום: לאחר התבוסה של נבחרת ישראל לפולין בתוצאה 2:7 (יוני 1959) נכתב כך: "לשחקנים אין נבחרת כדורגל. שני שחקנים שיחקו וכל היתר היו צללים; והפולנים עם 4 שחקני מילואים 'קרקסו' כאוות נפשם" (ההתאחדות לכדורגל, 2003, עמ' 8). אולם כמה חודשים מאוחר יותר, לאחר שובה של הנבחרת כמנצחת ממשחקיה באלופות מערב אסיה בכדורגל שנערכה בהודו, סיכם גיולה מנדי, מאמנה ההונגרי של הנבחרת הלאומית הישראלית, את המסע בדברים האלה: "מכל טעמים אלה מוכרח אני, בהזדמנות חגיגית זאת של סיכום האליפות בחוברת מיוחדת, לומר בגאווה לשחקנים הנחמדים והממושמצים של ישראל – הייתם נפלאים!" (ההתאחדות לכדורגל, 2003, עמ' 13).

מן הנתונים שבידינו על ביצועי הכדורגל הישראלי במשחקי הליגה באותה תקופה אין עדיין תשובה ביחס לרמתו של הכדורגל הישראלי. למרות זאת, המפגשים עם נבחרות ועם קבוצות זרות מספקים מידה מסוימת, אמינה יחסית, של מושג באשר לרמתו: למעט אירועים בעלי משמעות לאומית חזקה, שלא התוצאה אלא עצם ההופעה הייתה חשובה יותר, נבחרת הכדורגל הלאומית גילתה שתי פנים: כאשר בשנות החמישים היא שיחקה במסגרת התחרויות של האזור האסיאתי (AFC), היא רשמה הישגים עד כדי זכייה בגביע, אולם כאשר (קודם לכן) היא שיחקה במסגרת התחרויות של האזור האירופי, עלו הפסדיה על הישגיה. באזור האסיאתי של פיפ"א בזמן ההוא השתתפו התאחדויות לכדורגל שנחשבו ל"נמוכות" ביחס לאזור האירופי.

¹⁹ נבחרתה הלאומית של ישראל זכתה בכרטיס הגמר של גביע העולם בגלל סירובה של צפון-קוריאה להתמודד מולה. בעיתונות הזרה שליוותה את משחקי הנבחרת הישראלית בגמר גביע העולם ספגה הנבחרת ביקורת על משחקה האגרסיבי.

באשר לרמת הכדורגל הישראלי בתקופה ההיא ביחס לכדורגל העולמי, ניתן לומר שהיא היוותה "ראש לשועלים".

התקופה השנייה: 1970-1990

המצב הכללי: מלחמת ששת הימים הביאה לשינויים בולטים בחברה הישראלית, שקצרה היריעה מלהרחיב עליהם. לענייננו, ההרכב הדמוגרפי של החברה, שעוצב בשני העשורים הקודמים, החל להתייצב. אולם לקראת שנות התשעים ואילך, העלייה ההמונית מברית-המועצות לשעבר שינתה את ההרכב הדמוגרפי. במחצית העשור חלו שינויים משמעותיים בכלכלת ישראל, והבולט ביניהם הוא האצת תהליך המעבר לחברה קפיטליסטית (בן פורת, 1989; גרוס, 2000; קרמפף, 2015). תמונת "המשק המעורב", שמוסגרה בשנות החמישים והשישים, החלה להשתנות: הכלכלה של ההסתדרות איבדה את כוחה עד לחיסולה כמעט, וכלכלת המגזר הפרטי, כלומר, כלכלה בעלת אוריינטציה קפיטליסטית, הלכה ונעשתה דומיננטית. לכל אלה הייתה השפעה דרמטית על הספורט בישראל: מרכזי הספורט הארציים נחלשו משמעותית, ולקראת שנות התשעים, לפטרוני הפוליטיים שלהם כבר לא הייתה אפשרות לספק להם משאבים כלכליים. ההתמקצעות של שחקני הכדורגל העמיסה על מועדוני הכדורגל עול כספי שנאלצו לגייס בעצמם. בהמשך תהיה לכך השפעה על הרכב הליגה הבכירה: מועדונים שהשתפו במשך שנים רבות בליגה הבכירה, גלשו מטה עד כדי כיליון.²⁰

העומדים בראש ההתאחדות לכדורגל נוכחו לדעת כי השליטה על הכדורגל "בורחת להם". כבר באוקטובר 1969 פורסם ב"דבר", עיתונה של ההסתדרות, כדלהלן:

בשבוע שעבר התכנסו ראשי התאחדות יחד עם נשיא ההתאחדות [...] לדיון שהוגדר כסודי, בתשלומים הגדולים שקיבלו קבוצות ושחקנים [...] אחד או שניים הביעו את דעתם בעד התאמת המציאות השוררת בכדורגל הישראלי עד כדי שינוי הסטטוס של שחקני הליגה הלאומית ממעמד של חובבני למעמד אחר, בחלקו מקצועני. (בן פורת, 2002, עמ' 159)

בקרב חברי ההתאחדות היו מי שהציעו להשמיט את המונח "חובבנות" מתקנון ההתאחדות לכדורגל. בפועל, מדיניות ההתאחדות הייתה "חצי קפה חצי תה": שמירה על מעמד החובבנות, לפחות כלפי חוץ, אך בו-בזמן השלמה בדיעבד ביחס לתגמול שחקנים בכסף. בפועל, קוד החובבנות החל למחוק את עצמו. בתוך כעשור יהפכו כל שחקני הליגה הבכירה למקצוענים, כלומר, הכדורגל יהיה משלח ידם ומקור פרנסתם.

כך התגלם המעבר מחובבנות למקצוענות הן בליגה הבכירה – הלאומית, וגם בזו שתחתיה. ניתן להניח כי הייתה לכך תרומה גם לרמת הכדורגל. מעתה יכלו שחקני הכדורגל להקדיש את כל זמנם לאימונים ולמשחקים. ואכן, תכיפות האימונים ומשכס דמו למקובל במקום עבודה רגיל: סדר יומו של שחקן כדורגל נקבע

²⁰ למשל, מועדון הכדורגל שמשון תל-אביב, בית"ר תל-אביב, הפועל יהוד.

על-ידי הנהלת המועדון, והשחקן עמד לרשות המועדון שבעה ימים בשבוע, ובתמורה לעבודתו שולם לו שכר "על השולחן".

השינוי במעמד הכדורגל התגלם גם במוביליות של שחקנים פנימה וחוץ. כבר בשנות השישים המאוחרות החלו שחקני הכדורגל לנוע בין מועדונים תוך חציית גבולות בין מרכזים. המניע היה התגמול החומרי שהציעו המועדונים לשחקנים כדי שיעברו לשחק עבורם. באפריל 1968 שונה "חוק ההסגר", שמנע משחקן לעבור למועדון אחר ללא הסכמת המועדון שלו, ותקופת ההסגר קוצרה משלוש שנים לשנה אחת. קדם לשינוי זה מאבקם של השחקנים שהקימו "ארגון שחקנים", למרות התנגדותם של ראשי המועדונים והמרכזים (כולל הפועל, שנשמך עדיין על ההסתדרות). האיום בשביתה הכניע את האחרונים.

בשנים אלה החלו שחקנים ישראלים לשחק במעמד של מקצוענים גם במועדונים שמחוץ לישראל: משה ליאון בקבוצת ריינג'רס בדרום-אפריקה, רוני קלדרון באייקס, הולנד, שמואל רוזנטל בבורוסיה מנשנגלדבך, גרמניה, גיורא שפיגל בשטרסבורג, צרפת ועוד. הטיפין טיפין הפך לזרם. עד פברואר 1979 התירה ההתאחדות לכדורגל – בלית בררה – לשחק בחו"ל רק לשחקנים מעל גיל 29, או לשחקנים בני 28 ששיחקו חמישים משחקים בין-לאומיים. החל מתאריך זה החליטה ההתאחדות כי כל שחקן שיחפץ לשחק בחו"ל יוכל לעשות זאת. בכך היא פתחה "מסלול ירוק" למקצוענות/התמסחרות של שחקנים, כלומר, הכירה דה-יורה בקיומו של "שוק שחקנים". בשנת 1989 אישרה ההתאחדות למועדוני הכדורגל לרכוש שחקנים זרים – שני שחקנים לכל קבוצה. במשך הזמן עלה מספרם לשישה.

מכאן ואילך נוצר מדד ל"ערכו" של השחקן. שוק השחקנים הפך למנגנון לקביעת ערכו בדמים, וייתכן שבכך נקבע גם הערך האיכותי של שחקן הכדורגל (Szymanski & Kuypers, 2000). למעשה, מחירי ההעברה של שחקנים ושכרם היו לגורם החשוב ביותר ביחס לאמידת ערכם.²¹ היה זה השלב הראשון להפיכתו של הכדורגל הישראלי, כלומר הליגות הבכירות, למקצועני-מסחרי.

בתקופה זו נוהלו עדיין מועדוני הכדורגל על-ידי "נבחרים" או "ממונים" פוליטיים. ביחס לתקופה הקודמת נראה שהאוטונומיה היחסית של המועדונים התרחבה, במקצת לפחות, בעיקר כאשר מדובר בשחקנים. הנהלות המועדונים ניהלו "פנקסנות מתגמלת" (בחומר) לשחקנים שלהם בהתאם לחשיבותם למועדון, על-פי הערכתם. במועדונים מסוימים יזמו ההנהלות ארגון של "אוהדי המועדון", שגייס כספים עבורו (בניגוד לאיסורים של החובבנות). בכך התאפשר לאותו מועדון לפתות שחקנים ממועדונים אחרים ולגייסם לשורותיו. לקראת סוף התקופה ניתן היה לזהות סימנים ברורים של שינויים בניהול מועדון הכדורגל: דמויות שלא נמנו עם ה"עסקנה" הפוליטית המסורתית החלו לכהן כתכנים וגם כיושבי-ראש של מועדוני

²¹ כבר בשנת 1969 נקבעה במכבי תל-אביב שיטת תשלומים, כאשר דמי האימונים דורגו על-פי רמתם של השחקנים. נקבעו שלוש דרגות של דמי אימון: 15, 12 ו-8 ל"י דמי אימון (פורת ולר, 1998). את הפיצוי עבור הפסד שעות עבודה שנגרמו לשחקנים בגלל השתתפותם באימוני המועדון יזם גיולה מנדי, מאמנה של נבחרת ישראל (1959-1963). מנדי טען כי אין בכך משום סטייה מכללי החובבנות של הכדורגל הישראלי.

כדורגל. בתוך זמן לא רב החליפו "דירקטורים" חדשים, שצבעם הפוליטי אינו ברור, את הישנים ולמעשה, התאדה כמעט לגמרי כל שריד פוליטי של המועדון. השלב הבא (ראו להלן) יהיה הפרטה של מועדוני הכדורגל והשלמות תהליך ההתמסחרות של המשחק הזה בישראל.

קהל האוהדים נעשה מגוון יותר, והכדורגל הגיע כמעט לכל מקום בישראל. בפני קהל האוהדים היו שתי אפשרויות להתחבר למשחק (למועדונים): על-ידי צפייה במגרשים ובאמצעות התקשורת. בשנים ההן החלה תקשורת הספורט להתרחב משמעותית: מדורי הספורט של העיתונות הלכו והתרחבו, ובעונת המשחקים שנערכו בשבתות ניתן היה להאזין לתוכנית "שירים ושערים" ברדיו. בשנת 1968 החלה הטלוויזיה לשדר תוכנית בשם "מבט ספורט", שהוקדשה ברובה לסיקור משחקי השבת, ובשלהי שנות השמונים היא החלה בשידור חי של "המשחק המרכזי" של אותה שבת. משחקי נבחרת ישראל שודרו לצפייה מהאצטדיון ברמת-גן, וגם משחקי הנבחרת שהתקיימו ב-1970 במכסיקו שודרו, כאשר היושבים בבית יכלו לצפות רק בקטעים של המשחק בגלל קשיי ההעברה של השידור. בסך-הכול, בהמשך תהליך שהחל להתמסד קודם לכן, נוצר בישראל קהל אוהדי כדורגל.

בשנים ההן לא היה מדד להערכת רמת הכדורגל הישראלי, מכיוון שכמעט שלא הייתה חשיפה למשחקים של מועדונים בליגות אחרות בעולם. רק מעטים זכו לצפות במשחקיהם של מועדונים בחו"ל ולעמוד על הבדלי הרמות ביניהם לבין הכדורגל בישראל. משחקי הנבחרת ששודרו בטלוויזיה ומשחקי המונדיאל ששודרו גם הם אפשרו לקהל האוהדים להכיר ולהעריך משהו מהכדורגל העולמי, אבל בתקופה ההיא שלטה עדיין הקרתנות: כדורגל זה מה שיש לנו בבית. הממצאים המתייחסים לתקופה הזו מוצגים בלוח 2.

לוח 2: מס' שערים, קבוצות, משחקים וממוצע שערים בתקופה השנייה

(שנים 1970-1990)²²

עונה	מס' שערים	מס' קבוצות	מס' משחקים	ממוצע שערים
1970/1969	472	16	240	2.0
71/70	467	16	240	1.9
72/71	483	16	240	2.0
73/72	482	16	240	2.0
74/73	467	16	240	1.9
75/74	462	16	240	1.9
76/75	608	18	306	2.0
77/76	487	16	240	2.0
78/77	404	14	182	2.2
78/79	515	16	240	2.1
80/79	462	16	240	1.9
81/80	484	16	240	2.0
82/81	508	16	240	2.1
83/82	473	16	240	1.9
84/83	569	16	240	2.3
85/84	563	16	240	2.3
86/85	551	16	240	2.3
87/86	522	16	240	2.2
88/87	518	14	231	2.2
89/88	447	14	224	2.0
90/89	395	12	192	2.0

בתקופה זו נע טווח השערים (הממוצע) לעונה בין 2.4 לבין 1.9. ממוצע השערים לתקופה כולה היה 1.95 שערים למשחק. בעונת 1988/1987 החליטה ההתאחדות כי בסיום העונה תתקיימנה שתי מסגרות גמר: גמר עליון וגמר תחתון. מבחינת ממוצע השערים לא הייתה לכך תרומה של ממש.

משחקי מועדונים: בתקופה זו כמעט שלא נערכו משחקים בין-לאומיים של מועדונים ישראליים, למעט הפועל תל-אביב ומכבי תל-אביב, שנטלו חלק באליפות אסיה לקבוצות אלופות בין השנים 1967 ל-1971. בסך-הכול נמנו 15 הופעות, מהן 13 ניצחונות. ממשחקים אלה קשה לעמוד על איכות הכדורגל הישראלי דאז, כיוון שהכדורגל האסיאתי בזמן ההוא לא נחשב ל"משהו". אומנם הקבוצות הישראליות רשמו ניצחונות, אך אין להתרשם מכך יתר על המידה. המבחן של הכדורגל הישראלי יתרחש בתקופה השלישית, כאשר הנבחרת הלאומית והמועדונים יתמודדו עם הכדורגל האיכותי בעולם.

²² שוחט, 2006.

משחקי נבחרת ישראל: בין השנים 1970 ל-1990 שיחקה נבחרת ישראל 148 משחקים, ומהם ניצחה ב-52 (35%). בשנת 1970 היא השתתפה בטורניר הגמר של גביע העולם: 1:1 מול שוודיה, הפסד 2:0 לאורוגוואי ו-0:0 מול נבחרתה של איטליה – תוצאות שהחמיאו לה. בסיכום משחקי הבית דורגה ישראל במקום רביעי כשבאמתחתה שתי נקודות – הראשונות ועד כה האחרונות במשחקי המונדיאל. בשנת 1974, לאחר שנים של חברות באזור האסיאתי של פיפ"א (AFC), נאלצה ישראל, מסיבות פוליטיות, לעבור לאזור אוקיאניה (OFC) שהוקם בשנת 1966. כאמור, הכדורגל של האזור האסיאתי היה חלש יחסית בשנים ההן (מאוחר יותר חל שיפור משמעותי – נבחרת דרום-קוריאה הגיעה שבע פעמים לגמר המונדיאל). אבל גם אזור אוקיאניה (שכלל נבחרות כמו אוסטרליה, ניו-זילנד ופיג'י) לא היה מרשים במיוחד. בשנת 1992 צורפה ישראל לאזור האירופי (EUFA), שנה שבה החל שלב היסטורי בכדורגל הישראלי: לפחות באופן פורמלי, הוא נמנה עם ה"אריות" של המשחק הזה.

התקופה השלישית: 1990-2020

המצב הכללי: המאפיין העיקרי של התקופה הזו הוא הקפיטליזם: ישראל הולכת ונעשית חברה קפיטליסטית בדומה לחברות קפיטליסטיות אחרות (בן בסט, 2001; לוי-פאור, 2001). המנגנון של "שוק חופשי" הפך למחווה הראשי של הכלכלה הישראלית. הפוליטיקה המקומית והארצית נטשה כמעט לחלוטין את הספורט, והמרכזים הארציים שניהלו אותו ביד רמה במשך כמה עשורים הפכו לחסרי אונים. מדי פעם, באמצעות משרד הספורט, המדינה מתערבת בספורט הישראלי. למשל – כדי לעודד כדורגל נשים או כדי לסייע בטיפול הספורט בקרב צעירים וצעירות, אבל בהשוואה לעבר, ההתערבות הזו היא ממש מינורית.

תוך כדי התהליך הקפיטליסטי חלו כמה תמורות שנגעו במישרין לכדורגל הישראלי. מדובר בעיקר בתהליך ההפרטה של מועדוני הכדורגל בליגה הבכירה, שהחל בתחילת שנות התשעים. מכבי חיפה, הפועל חיפה, מכבי תל-אביב, הפועל באר שבע ועוד מועדונים עברו לניהול של ידיים פרטיות. בעלי הון רכשו את זכויות הניהול של מועדוני כדורגל שהיו עדיין, להלכה, במעמד של "אגודה ציבורית". בפועל, ה"דירקטורים החדשים" עשו ועושים במועדון ככל העולה על רוחם, פרט למכירתו לגורם אחר, פעולה שהצריכה אישור של האגודה הציבורית וההתאחדות לכדורגל.²³ הבעלים הם אלה שדואגים לגייס ממון וצוות אימון ולא אחת גם שחקנים. כמה מועדוני כדורגל שלא נמצא להם רוכש הועברו מידי המרכז הארצי המסוים, ששמח להיפטר מעולם, לידיה של הרשות המקומית, וזו אימצה אותם בציפייה לרוכש שיבוא בעתיד הקרוב ויטול על עצמו את ניהול (ומימון) המועדון. בעונות 2000/1999 הפכה הליגה הלאומית לליגת-העל. כך הופרד הכדורגל המקצועני (כולל הליגה השנייה – הליגה הלאומית) מן הכדורגל החובבני הגדול ממנו

²³ לרכישת מועדון ומכירתו, כולל מי שרשאי להיות בעל מועדון כדורגל – ישנם תקנון ופרוצדורה שקבעה ההתאחדות הישראלית לכדורגל.

בהרבה. בשנת 2014 מוצקה ההפרדה הזו כשהוקמה "מנהלת הליגה", הכוללת את ליגת העל והלאומית.²⁴ בין השאר, הייתה ההפרדה צריכה להיטיב את איכותו של הכדורגל המקצועני, אולם עדיין קשה להעריך באופן מסכם, אם ההפרדה משאר ליגות הכדורגל אכן שיפרה את איכותו ובאיזו מידה: האם עלתה רמת הליגה, האם עלתה רמת המועדונים ביחס לכדורגל האירופי, והאם השפיע הדבר גם על הישגיה של הנבחרת הלאומית. ההשוואה בין התקופה האחרונה לקודמותיה עשויה לסייע, בעניין זה לפחות, כאשר מדובר במספרים.

המאפיין הבולט והמכריע של הכדורגל הישראלי, שהלך והבשיל בתקופה הנידונה בדומה למתרחש בעולם, הוא הפיכתו לסחורה. לכל רכיב-שותף של המשחק הזה יש ערך חליפין: לשחקן בשוק השחקנים המקומי והגלובלי ולמועדון בשוק הבעלים-משקיעים, כולל נותני חסות, ובשוקי אוהדים קרובים ורחוקים. אוהד כדורגל ישראלי יכול לרכוש מועדון מקומי, ובזכות החשיפה המתמדת לכדורגל העולמי להוסיף לו "פילגש" – מועדון זר הרחוק אלפי קילומטרים ממקום מגוריו, שהוא יכול לצפות במשחקי בזמן אמת.

כאמור, ההתמסחרות של הכדורגל הישראלי "יבאה" בין השאר מדד לערכו-איכותו של שחקן כדורגל: מחירו בשוק השחקנים המקומי ובשוק העולמי, המתגלם בדמי ההעברה ששולמו עבורו ובשכר המשולם לו. מחקר שבחן את הזיקה בין ערכו הכלכלי של שחקן הכדורגל לתפוקתו במגרש, נוטה לאשר זאת (Szymanski, 2015), אך המתאם או ההסתברות נוטים לנוע למעלה או למטה בהקשר של גורמי מצב מסוימים כמו עוצמת התערוכות של השחקן במועדון, ארץ מוצאו, גילו, משפחתו ועוד. כך או אחרת, ניתן לומר כי ערכו של שחקן בשוק הכדורגל מהווה אינדיקטור תקף, יחסית אומנם, לאיכותו.

ההתמסחרות של הכדורגל הישראלי מתגלמת בהפרטה של המועדונים, בעיקר בליגת העל. מועדוני כדורגל אלה עברו לבעלות של אנשי עסקים פרטיים, שרכשו את זכויות הניהול שלהם. מטבע הדברים, מקורות המימון של המועדון המסוים התגונו: כסף של הבעלים, של חסויות, כסף משידורי הטלוויזיה ובמקרים מסוימים (למשל, כאשר המועדון היה "לעירוני") – כסף של הרשות המקומית. באשר לתהליך הקפיטליסטי רווחת האמונה כי ניהול פרטי הוא יעיל יותר מניהול ציבורי. אם נכון הדבר, אזי ניתן לשער כי מועדוני הכדורגל הישראליים בבעלות פרטית יהיו איכותיים יותר, ויהיה לכך ביטוי בהישגיהם גם מחוץ למשחקי הליגה, קרי, באירועים של אופ"א. מבחן התוצאה עד כה אינו תומך בהשערה זו.

באמצעות התקשורת, בעיקר הטלוויזיה המשדרת משחקים מליגות רבות בעולם, וכן תיירות הספורט, קהל אוהדי הכדורגל הישראלי נפגש במישרין בכל שבוע כמעט עם ליגות הכדורגל העולמי (במיוחד האירופי). אחת לשנתיים הוא צופה במשחקי גביע העולם או במשחקי גביע אירופה לנבחרות לאומיות. במהלך כל עונה

²⁴ מנהלת הליגות לכדורגל היא חברה פרטית הפועלת שלא למטרות רווח. בעלות המניות במנהלת הליגות לכדורגל הן הקבוצות המשתתפות בתחרויות ליגת העל והליגה הלאומית. מדי עונת משחקים מוקנית לכל קבוצה מניה המשקפת את מיקומה בליגות אלו. בדירקטוריון מנהלת הליגות לכדורגל 18 חברים, שלהם זכויות הצבעה המשקפות את מיקום המועדונים שהם מייצגים.

הוא נפגש עם הכדורגל של המועדונים הטובים ביותר באירופה במסגרת משחקי ליגת האלופות (צ'מפיונס-ליג) ומשחקי הליגה האירופית. בזמן הזה, כאשר מועדון ישראלי כלשהו משתתף באחד מן המפעלים הללו, הוא יכול לעמוד על איכותו של המועדון ביחס לאחרים. הדברים אמורים גם לגבי הנבחרת הלאומית של ישראל, שמשחקיה משודרים בכל פעם שהיא משתתפת במפגש בין-לאומי.

בשונה מקודמותיה, בתקופה זו הכול פתוח. אוהד כדורגל יכול לצפות בזמן אמת במשחק של הליגה הישראלית (בדרך כלל ליגת העל והליגה הלאומית) ובמשחקים של מועדוני כדורגל זרים הנערכים הרחק מביתו. עכשיו הוא יכול להעריך ולדרג בעצמו וגם להאזין לדברי הפרשנים. בינו לבין משחק הכדורגל אין חציצה, ולאיש אין מונופול על הערכת איכותו של המשחק שבו הוא צופה. וגם – בכל פעם שמועדון מסוים, מקומי או זר, משחק, מספר השופטים את איכותו שווה למספר הצופים בו. הנתונים על משחקי הליגה בתקופה השלישית מוצגים בלוח 3.

לוח 3: מס' שערים, קבוצות, משחקים וממוצע שערים בתקופה השלישית

(שנים 1990-2020)²⁵

עונה	מס' שערים	מס' קבוצות	מס' משחקים	ממוצע שערים
1991/1990	450	12	192	2.3
92/91	532	12	192	2.7
93/92	601	12	198	3.0
94/93	788	14	273	2.9
95/94	450	12	192	2.3
96/95	670	16	240	2.8
97/96	575	16	240	2.4
98/97	650	16	240	2.7
99/98	745	16	240	3.1
2000/1999	754	14	273	3.1
01/2000	614	12	228	2.7
02/01	581	12	198	2.9
03/02	581	12	198	2.9
04/03	492	12	198	2.5
05/04	475	12	198	2.4
06/05	483	12	198	2.4
07/06	350	12	198	1.8
08/07	458	12	198	2.3
09/08	710	12	198	3.5
10/09	404	12	198	2.0
11/10	689	16	240	2.9

²⁵ ההתאחדות לכדורגל בישראל, עונות 2007-2020; שוחט, 2006.

עונה	מס' שערים	מס' קבוצות	מס' משחקים	ממוצע שערים
12/11	749	16	240	3.1
13/12	608	14	182	3.3
14/13	606	14	182	3.3
15/14	558	14	182	3.0
16/15	552	14	182	3.0
17/16	508	14	182	2.8
18/17	582	14	182	3.2
19/18	599	14	182	3.3

טווח השערים בתקופה השלישית נע בין 1.8 ל-3.3 שערים למשחק. ממוצע הממוצעים הוא 2.5 שערים למשחק, עלייה ביחס לעונה הקודמת, אך ממוצע נמוך מבתקופה הראשונה.

משחקי מועדונים: בשנת 1993 החלו מועדוני כדורגל ישראליים להשתתף במפעלים של אופ"א – ליגת האלופות והליגה האירופית. במהלך עונה משתתפים במפעלים הללו בין שניים לארבעה מועדוני כדורגל ישראליים. עד לראשית 2020 שיחקו במפעלים האירופים 15 מועדונים ישראליים, ומדי פעם הם מתמודדים עם מועדונים מן הטובים באירופה. הישגיהם (צבירת נקודות) נרכשים בדרך כלל בסיבובים הראשונים של המשחקים, לרוב עם מועדונים אירופיים, הנחשבים לבינוניים ברמתם ואף פחות מזה, ובזה מסתיימת השתתפותם. עד כה הצליחו מועדונים ישראליים אחדים לטפס לשלבים גבוהים יותר. בסך-הכול, בין השנים 1993 לראשית 2020 נערכו 352 משחקים בין-לאומיים של מועדונים ישראליים, ב-120 מהם (34%) הם השיגו ניצחונות על יריביהם.

משחקי הנבחרת הלאומית: בין השנים 1991 ל-2019 שיחקה נבחרת ישראל 245 משחקים רשמיים ומשחקי ידידות וניצחה ב-90 מהם (36%). בתקופה זו נמנית הנבחרת עם האזור האירופי (אופ"א) ומתמודדת מול נבחרות הנחשבות, על-פי הישגיהן בעבר, לטובות ממנה בהרבה (כמו ספרד ופולין). ישנן גם נחותות ממנה (אנדורה, לוקסמבורג). בשורה התחתונה, אין לנבחרת ישראל הישגים משמעותיים גם בתקופה זו. בכל אחת מן התחרויות הרשמיות – מוקדמות המונדיאל ומוקדמות היורו – לא צברה הנבחרת די נקודות כדי להשתתף בטורניר הגמר של אחד המפעלים הללו.

מה אומרים המספרים?

התבוננות היסטורית במשחקים של מועדוני הליגה הבכירה בכדורגל הישראלי ובנבחרת הלאומית, החל במשחק הראשון לאחר הקמת המדינה ועד כמעט לזמן שבו נכתב מאמר זה, מעלה תמונה מגוונת של המשחק שהפך לפריט תרבותי הפופולרי ביותר בישראל במשך כל התקופה הזו. מפת המגרשים של מועדוני הכדורגל אינה

מקפחת: כמעט בכל יישוב בישראל קיים מגרש ומועדון כדורגל אחד לפחות, שעשוי לספר משהו על עצמו. בעשורים האחרונים גברה באופן מובהק השתתפותם של מועדונים ישראלים במפעלים האירופיים. נבחרת ישראל ממשיכה, מאז שהוקמה, להשתתף במשחקי ידידות ובתחרויות בין-לאומיות, גם כאשר המצב הביטחוני בישראל מאלץ אותה לשחק מחוץ לטריטוריה הישראלית. דברים רבים ושונים אירעו לכדורגל הישראלי. אנחנו עוסקים רק במספרים והינה הם:

לוח 4: השוואה בין שלושת המדדים בשלוש התקופות

התקופה	ממוצע שערים	ניצחונות הנבחרת (%)	ניצחונות המועדונים (%)
1969-1948	3.10	37%	31%
1990-1970	1.95	35%	---
*2020-1991	2.50	36%	34%

*לא כולל 2020

בתקופה הראשונה הובקעו שערים רבים יחסית. בתקופה השנייה חלה ירידה משמעותית שפוצתה בתקופה השלישית. הירידה במספר השערים היא תופעה מוכרת. כפי שצוין, אנדרסון וסאלי מדווחים (על סמך מחקריו של הכלכלן פלאסיו-הורטה) על ירידה במספר השערים המובקעים בליגה האנגלית החל משלהי המאה ה-19 ועד היום (Anserson & Sally, 2013). התנודות במספר השערים בין התקופה הראשונה לשנייה ולשלישית נובעות כנראה ממה שקרה בכדורגל עצמו ובעקיפין – ממה שהקרינה החברה הישראלית עליו. אין ספק שבעקבות שיפורים ב"תחזוקת" השחקנים ובטכנולוגיית האימונים, הגלובליזציה המועצמת של הכדורגל (תנועות של שחקנים פנימה והחוצה) ועוד, איכותם של שחקני כדורגל הלכה והשתפרה במשך השנים, וממילא השתפר גם המשחק הקבוצתי. הירידה ההיסטורית בשערים בליגות השונות בעולם, המוסברת על-ידי הספרות הרלוונטית, מקורה בשני גורמים: האחד הוא שינויים מסוימים בכללי המשחק ושינויים בטקטיקות ניהול של המאמנים כגון שינויים בחוק הנבדל, שיפור ביכולתם של המגנים, קביעת שלוש נקודות עבור ניצחון, דגש על טקטיקה של בלימה (על הגנה), מלכודת הנבדל, לחץ, צמצום מספר החלוצים ביחס לעבר ובמקביל – עיבוי ההגנה ומרכז השדה. גורם אחר הוא ה"קשר הממוני", דהיינו, פרסי הכדורגל – הממון שניתן לקבל בתמורה לזכייה בגביע המדינה, באליפות הליגה ובעיקר במפעלים העונתיים של אופ"א. הפרס עבור צבירת נקודות מתגלם במיליוני יורו. אלה עומדים מאחורי הטקטיקה הנצפית של "צמצום נזקים": עדיף למשל, לסיים משחק ללא שערים, כיוון שהוא מקנה נקודה, ולכך יש ערך מוסף גבוה בחשבון הסופי של סיכום בנקודות המוביל לזכייה באותו פרס מסוים. במילים אחרות, הגנה עדיפה על התקפה; התוצאה (שיש לה תמורה כספית) חשובה יותר מהדרך אליה.

על מה שקרה בעניין זה של שערים בליגה הישראלית – החל בראשיתה ועד היום, ניתן לשער אך גם להניח: לשער כי היו דברים מסוימים שגרמו לעלייה או

לירידה במספר השערים הממוצע לעונה, ולהניח, כלומר, להסתמך על עובדות המצויות בידינו, כי בתקופה הראשונה של משחקי הליגה הישראלית הבכירה, בעיקר בעשור הראשון, ניכרו פערים גדולים ביכולתן של הקבוצות. הנחה זו נסמכת על צבר של נקודות ושערים. כך למשל, בעונת 1950/1949 הבקיעה מכבי תל-אביב 103 שערים לעומת 18 שהובקעו לשערה היא, וצברה 43 נקודות (אז, 2 נקודות לניצחון). מכבי נס ציונה ספגה 97 שערים, הבקיעה רק 7 וצברה 0 (!) נקודות. בעונה שלאחר מכן הבקיעה מכבי תל-אביב 89 שערים וצברה 38 נקודות. מכבי ראשון לציון ספגה 100 שערים וצברה 4 נקודות. במשך הזמן חל צמצום בפערים שבין הקבוצות בליגה הבכירה, אבל הפער נשאר: שתי קבוצות – מכבי תל-אביב והפועל פתח תקווה, חלקו ביניהן את אליפות הליגה. הפועל תל-אביב זכתה באליפות אחת, בעונה 1956/1957.

בתקופה השנייה ניתן להניח כי יחסית לעונה הקודמת הצטמצם הפער בין הקבוצות. אחת המסקנות של צמצום הפערים היא ירידה במומוצעים: כבר אין מועדונים חלשים עד כדי כך שניתן "לחורר" את שעריהן. הירידה בפערים התגלמה בכך שבאליפות הליגה זכו קבוצות שלא זכו בה בעבר: מכבי נתניה, הפועל באר שבע, הפועל כפר סבא והכוח רמת-גן. מספר השערים בטבלאות הליגה העונתיות אינו מגיע לסך "אסטרונומי", וגם הקבוצות החלשות, דהיינו, אלה שנמנו עם שני המקומות האחרונים בטבלה, הבקיעו מספר שערים נכבד, יחסית כמובן. כך למשל, בעונת 1972/1973 הבקיעה האלופה, הכוח-מכבי רמת גן, 41 שערים, והאחרונה בטבלה, הפועל מרמורק, הבקיעה 25 שערים. בעונת 1973/1974 הבקיעה האלופה מכבי נתניה 32 שערים (!), והאחרונה בטבלה – מכבי חיפה, 33 שערים. לעין המתבוננת בתוצאות משחקי הליגה בתקופה השנייה בולטת דלות סך-השערים: הטווח לעונה היה בין 32 ל-65 (האחרונה, תוצאה חורגת), וזו בתקופה שמוזכרת כמפוארת, המשופעת בחלוצים כמו שפיגלר, שפיגל, פייגנבוים, בן טובים ואחרים.

בתקופה השלישית חל שיפור קל במספר השערים ביחס לתקופה הקודמת. ניתן ליחס זאת לשיפור ביכולתם של שחקנים, לשימוש בטקטיקה התקפית מצד מאמנים, לצירופם של שחקנים-חלוצים זרים לליגה ישראלית ועוד.²⁶ מה שהיה הוא שישנו? לוח התוצאות של מפגשי הקבוצות הישראליות עם קבוצות זרות מראה: בתקופה הראשונה, 31% מן המפגשים הסתיימו בניצחון, בעוד שבתקופה השלישית 34% מהם הסתיימו בניצחון. נראה כי דבר לא השתנה אבל למעשה, קיים הבדל משמעותי מאוד בין שתי התקופות: בראשונה, כל המשחקים נערכו במסגרת של מפגשי רעים, וטרם התמסדו המשחקים האירופיים. בתקופה השנייה מדובר בעיקר במשחקים של קבוצות ישראליות במסגרות אירופיות: ליגת האלופות והגביע האירופי. עם זאת, יש לציין כי לעומת התקופה הראשונה, הרי בשלישית היריבים לא נבחרו על-ידי המועדונים הישראליים (כאמור, אז דובר במשחקי ידידות), אלא "נכפו" על המועדון המקומי באמצעות סידור של אופ"א. אפרירי, הכדורגל הישראלי אינו עומד בשורה אחת עם הליגות הטובות במדינות

²⁶ כאמור, אין לכך תמיכה מחקרית. ניתן בכל זאת לשער כי שחקנים זרים שאיכותם מוכחת שימשו מודל לחיקוי לשחקנים מקומיים, בעיקר ביחס לקצב ההתנהלות על המגרש. עד אשר לא יימצא מחקר מסודר בעניין זה ניתן רק לשער אילו הם הגורמים שתרמו לשיפור (קטן) זה.

אירופה כמו אנגליה, גרמניה, צרפת וספרד. בדרך כלל, גם מועדונים בינוניים מן הליגות הללו עולים ברמתם על כל אחד מהמועדונים הטובים ביותר בישראל, והתוצאות הדלות רשומות על הלוח.

השיעור הנמוך של ניצחונות, משמעותו היא מיעוט של נקודות זכות המקנות זכות השתתפות בשלבים הגבוהים יותר של התחרות: בסך-הכול, רק שלוש קבוצות ישראליות העפילו לשלב הבתים של ליגת האלופות. מכבי חיפה הייתה הקבוצה הראשונה בעונת 2003/2002 וחזרה על הישגה בעונת 2010/2009. מכבי תל-אביב הייתה הקבוצה השנייה בעונת 2005/2004 ולאחר מכן בעונת 2016/2015. הפועל תל-אביב הייתה הקבוצה הישראלית השלישית בעונת 2011/2010. בשלב הבתים הסתיימה ה"קריירה" של המועדונים האלה.

הישגיה של הנבחרת הלאומית של ישראל בשלוש התקופות הללו (37%, 35%, 36%, בהתאמה) מצביעים גם הם על כך שכנראה מה שהיה הוא מה שקיים. פעם אחת, בשנת 1970, השתתפה הנבחרת הלאומית במשחקי גמר המונדיאל. אלמלא סירובה של נבחרתה הלאומית של צפון-קוריאה לשחק נגד נבחרתה של ישראל סביר שישראל הייתה נשארת בבית. כאילו הזמן עמד מלכת: נבחרת ישראל משחזרת את הישגיה הבינוניים.

מה השתנה ומה יצא מזה?

שבעים שנה חלפו מאז שהכדורגל הישראלי חידש את פניו לאחר הקמת המדינה, ונדמה כי על פניו לפחות לא חלו בו שינויים מרשימים. המדדים הכמותיים המוצגים במאמר זה מעידים על כך שהזמן שחלף לא שיפר את מעמדו הבין-לאומי של הכדורגל הישראלי. מועדוני הכדורגל והנבחרת הלאומית לא השיגו תוצאות טובות יותר בתקופה השנייה והשלישית מאלה שהושגו בראשונה. במילים אחרות: הגורמים הנוגעים בדבר נכשלו בשיפור מעמדו היחסי של הכדורגל הישראלי.

עם זאת, חלו כמה שינויים שניתן להניח כי הייתה להם השפעה מסוימת, לעיתים אף יותר מזה, על רמתו של הכדורגל הישראלי. הכוונה היא למה שהתרחש בישראל ביוזמה ובפעילות מקומית ולעיתים בחיקוי ובלמידה של מה הנעשה מחוצה לה. שחקני הכדורגל הפכו למקצועניים ולמשופרים יותר מבחינת טכניקת המשחק, הם מקדישים את כל זמנם למשחק, ומערך האימונים מקיף ויסודי יותר. בשנות החמישים התאמנו השחקנים פעם, אולי פעמיים, בשבוע, והיום, שיפור ושימור יכולתם הפכו לפעילות רציפה: מאמנים, מאמני כושר, מעסים, פסיכולוגים, דיאטנים ועוד אנשי מקצוע המתחזקים את סגל השחקנים. הראיה באשר ליכולתם של שחקני כדורגל ישראלים היא רכישתם על-ידי מועדונים זרים, כמה מהם אף מן השורה הראשונה, בכדורגל האירופי.

האימונים נעשו מקיפים ואינטנסיביים יותר, תהליך ההכשרה של המאמנים הישראלים מוסד, וחלק מהם נוהגים לנסוע למועדוני כדורגל בחו"ל כדי להתרשם וללמוד אצל מאמנים בעלי מוניטין. לרשות מאמני הכדורגל קיים "ביג דטה": מידע על יכולות שונות של שחקנים, על מה שקורה במשחקים, על האפקטיביות של העמדת

הקבוצה במגרש, על האופן שבו היריב משחק ועוד. צידי כישרונות (סקאוטרים) עומדים לרשותם, ומערך של יחסי ציבור מטעם המועדון מחפה עליהם.

האקוסיסטם השתפר. בעשור הראשון, מגרשי המשחקים שהוקמו עוד לפני הקמת המדינה "רוצפו" באדמה והוצפו בימים גשומים, כך שאי אפשר היה לשחק בהם. בתקופה השנייה, אצטדיוני הכדורגל התבלו, מגרשי הדשא היו קירחים, היציעים ממורטטים, השירותים מצחינים, התורים לקופות כאוטיים, הצופים דחוסים בשערי הכניסה, ביציעים בלגן, וכמעט שלא נראו נשים בקהל הצופים. במהלך התקופה השלישית חל שיפור דרמטי: אצטדיוני הכדורגל שודרגו לרמה אירופית, הפכו לידידותיים לקהל, והדשא ממש ירוק. ללכת לאצטדיון הכדורגל כמו זה שבבאר שבע ובחיפה זה "כמו" ללכת לתיאטרון – מקומד שמור.

קהל האוהדים נעשה מגוון, ושיעורן של נשים הצופות במשחק באצטדיון עצמו כבר אינו זניח. קהל האוהדים הישראלי נעשה מודע יותר וגם תובעני יותר: כאשר קבוצתו משחקת הוא מודד אותה (גם) ב"מטר" אירופי. יתרה מזאת, המפגשים בין מועדוני כדורגל ישראליים לבין מועדונים אירופיים במסגרת המפעלים העונתיים של אופ"א מאפשרים להעריך את רמת הכדורגל הישראלי כאן ועכשיו, בעוד הטלוויזיה מאפשרת לו לבקר בעולם הכדורגל מבלי לקום מהכורסה.

אין ספק כי מבחינות רבות הכדורגל הישראלי של היום טוב בהרבה מזה של התקופה הראשונה והשנייה המתוארות במאמר זה. הוא מהיר וטכני יותר, קבוצתי יותר ורביגוני יותר (משחקים בין-לאומיים). מתקני הכדורגל איכותיים ואסתטיים יותר, והצוות המתחזק את השחקנים מגוון ובעל ידע רב ורלוונטי יותר מבעבר. קהל האוהדים ממוקד במועדון ובו-בזמן חשוף לכדורגל העולמי ויודע "כמה שווה" המועדון שלו. בשורה התחתונה – כל הגורמים שאפשר לייחס להם תרומה לשיפור ביצועיו של מועדון כדורגל נאגמו בתקופה השלישית של הכדורגל הישראלי.

השאלה היא מדוע – כך נראה מהנתונים במחקר זה – הישגי הכדורגל הישראלי היום אינם שונים מהישגיו בעבר? התשובה היא שלפחות על-פי ה"מספרים" של הכדורגל הישראלי, הוא התקדם בקצב איטי מזה של הכדורגל העולמי. הראיה – נבחרות כדורגל שנוצחו בעבר על-ידי הנבחרת הישראלית (כמו דרום-קוריאה), עשו צעד גדול מזה שעשתה ישראל. בעליסה בארץ הפלאות נכתב: "כאן, לעומת זאת, עליך לרוץ הכי מהר שאת יכולה כדי להישאר במקום. אם את רוצה להגיע למקום אחר, את צריכה לרוץ לפחות פי שניים יותר מהר".

מקורות

- אהרונ, י' (1991). *הכלכלה הפוליטית בישראל*. עם עובד.
- אלמוג, א' (2009). למנצח על מות שחקן כדורגל. בתוך: מאירי, ג' *קורה פנימית*. מדיה 41, עמ' 109.
- אוריאל, נ', מחרז, א', בר אלי, מ' ומנע, א' (2001). פרשנות כדורגל בישראל כשדה ייצור תרבותי וכתחום עסוק מקצועי. *מגמות, מ"א 3*, 395-423.
- בית הלוי, ג' (2010). *חיי סביב הכדור*. מוטיב, הוצאה לאור דביר כצמן.
- בן בסט, א' (2001). *ממעורבות ממשלתית לכלכלת שוק*. עם עובד.
- בן פורת, א' (2002). *ממשחק לסחורה*. המרכז למורשת בן גוריון.
- בן פורת, א' (2003). *כדורגל ולאומיות*. רסלינג.
- בן פורת, א' (2016). *מדוע זה ככה? המכללה האקדמית בוינגייט: הוצאת "בתנועה ובדעת"*.
- בן פורת, י' (1989). *המשק הישראלי חבלי צמיחה*. עם עובד.
- ברעם, ח' (2004). *אדום צהוב שחור*. מעריב.
- גרוס, נ' (2000). כלכלת ישראל. בתוך צ' צמרת, וחי יבלונקה (עורכים), *העשור השני תשי"ח-תשכ"ח*. יד בן צבי, 46-29.
- הורביץ, ד' וליסק, מ' (1989). *מצוקות באוטופיה*. עם עובד.
- הלוי, נ' וקלינוב-מלול, ר' (1968). *ההתפתחות הכלכלית של ישראל*. המוסד לביטוח לאומי.
- לוי-פאור, ד' (2001). *היד הלא נעלמה. הפוליטיקה של התיעוש בישראל*. יד בן צבי.
- מרכז התיעוד. (2002). *במבט לאחור: בישראל 1948-1958*. ההתאחדות לכדורגל בישראל.
- מרכז התיעוד. (2003). *במבט לאחור, כדורגל בישראל 1958-1968*. ההתאחדות לכדורגל בישראל.

- פורת, י' ולרר, מ' (1998). סמורט 50. מעריב.
- פז, י' וגבאי, י' (1958). כיסן כדורגל 1958. אפילוג.
- קרמפף, א' (2015). המקורות הלאומיים של כלכלת השוק. מאגנס.
- שוחט, א' (2006). 100 שנות כדורגל. אלישע שוחט.
- Anderson, P., Ayton, P., & Schmidt, C. (Eds.). (2008). *Myths and facts about football*. Cambridge Scholars.
- Anderson, C., & Sally, D. (2013). *The Numbers Game*. Viking.
- Borge, S. (2010). May the Best Team Win! In Richards, T. (Ed.) *Soccer and philosophy* (pp. 23-35). Open Court.
- Boym, S. (2001). *The future of nostalgia*. Basic Books.
- Gross, N. (1995). The economic regime during Israel's first decade. In I. Troen & N. Lucas (Eds.), *The first decade of independence* (pp.231-241). State University of New York Press.
- Kuper, S., & Szymanski, S. (2009). *Soccernomics*. Nation Books.
- Morrow, S. (2003). *The People Game?* Palgrave.
- Robinson, J., & Clegg, J. (2018). *The club*. Mariner Books.
- Sumpter, D. (2017). *Soccermatics mathematical adventures in the beautiful game*. Bloomsbury Press.
- Samuel, J. (2008). *The beautiful game is over*. Book Guild Publishing.
- Szymanski, S. (2015). *Money and Football*. Nation Books.
- Szymanski, S., & Kuypers, T. (2000). *Winners and losers*. Penguin.
- Wilson, J. (2008). *Inverting the pyramid*. Orion Books.